

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 29

LITERATURE AND LANGUAGE
IN THE SOCIETY OF
SERBIAN LETTERS

Accepted at the IV meeting of the Department of Language and Literature
of 25th April, 2017, on the basis of reviews presented by *Nada Milošević-Djordjević*
and *Milorad Radovanović*, full members of Academy

E d i t o r

Corresponding member
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 29

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

Примљено на IV скупу Одељења језика и књижевности од 25. IV 2017. године,
на основу реферата академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и академика *Милорага Радовановића*

У р е д н и к
дописни члан
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор
Младенка Савичић

Коректор
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 400 примерака

Штампа
Планета принт

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч: О словесности</i>	9
Злата Бојовић, <i>Књижевности у Друштву српске словесности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Literature in the Society of Serbian Letters</i>	29
Александар М. Милановић, <i>Вук Караџић у Друштву српске словесности</i>	31
Aleksandar M. Milanović, <i>Vuk Karadžić and the Society of Serbian Letters</i>	45
Рајна Драгићевић, <i>Улога Друштва српске словесности у развоју српске лексиколошке и лексикографске мисли</i>	47
Rajna Dragičević, <i>The role of the Society of Serbian Letters in the development of Serbian lexicology and lexicography</i>	59
Исидора Бјелаковић, <i>Друштво српске словесности и проблем израде терминологије</i>	61
Isidora Bjelaković, <i>The Society of Serbian Letters and the problem of creating terminology</i>	76
Виктор Савић, <i>Даничићев рад на историји језика у Друштву српске словесности (1857–1861)</i>	77
Viktor Savić, <i>The work of Daničić on the history of language in the Society of Serbian Letters</i>	93
Ана Мацановић, <i>Графијска и ортографска проблематика у Друштву српске словесности</i>	95
Ana Macanović, <i>Alphabet and orthography-related problems in the Serbian Society of Letters</i>	108
Исидора Поповић, <i>Друштво српске словесности и Матица српска</i>	111
Isidora Popović, <i>The Society of Serbian Letters and Matica srpska</i>	122
Љилјана Јухас-Георгиевска, <i>Ђура Даничић и стари српска књижевност</i>	125
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Đura Daničić and Old Serbian literature</i>	143

Душан Иванић, <i>Ка методологији хуманистичких наука у Друшћу српске словесности</i>	147
Dušan Ivanić, <i>Towards the methodology of human sciences in the Society of Serbian Letters</i>	152
Мирјана Д. Стефановић, <i>Константин Бранковић као саоснивач Друшћва српске словесности</i>	153
Mirjana D. Stefanović, <i>Konstantin Branković als Mitbegründer der Gesellschaft der serbischen Schriftlichkeit</i>	162
Станиша Војиновић, <i>Сима Милутиновић Сарајлија у Друшћу српске словесности</i>	163
Staniša Vojinović, <i>Sima Milutinović Sarajlija and the Society of Serbian Letters</i>	173
Зорица Несторовић, <i>Друшћво српске словесности и развој дисциплина српске науке о књижевности</i>	175
Zorica Nestorović, <i>Society of Serbian Letters and the development of disciplines in Serbian literary science</i>	183
Бранко Р. Златковић, <i>Фолклорни жанрови у казивачко-мемоарској литератури о Првом српском устанку у Гласнику Друшћва српске словесности</i>	185
Branko R. Zlatković, <i>Folklore genres in narrative-memoir literature about the first serbian uprising in the Glasnik of Society of Serbian Letters</i>	195
Војислав П. Јелић, <i>Класична традиција у Гласнику Друшћва српске словесности</i>	197
Vojislav P. Jelić, <i>Classical tradition in the Glasnik of the Society of Serbian Letters</i>	202
Жарко Војновић, <i>Друшћво српске словесности и „књига за народ”</i>	205
Žarko Vojnović, <i>Die Gesellschaft der serbischen Gelehrsamkeit und das Buch für die Menschen</i>	218

УЛОГА ДРУШТВА СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ У РАЗВОЈУ СРПСКЕ ЛЕКСИКОЛОШКЕ И ЛЕКСИКОГРАФСКЕ МИСЛИ

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

С а ж е т а к. – У раду се анализирају размишљања и радови чланова Друштва српске словесности у вези са лексикологијом и лексикографијом. Указује се на значај њихових разматрања различитих питања у вези са грађењем и значењем речи, као и израдом речника, као што је, пре свега, велики описни речник српског језика, речник синонима, дијалекатски речници итд.

Кључне речи: Друштво српске словесности, лексикологија, лексикографија, терминологија, речници, српски језик

1. ВАЖНОСТ ЛЕКСИКОЛОШКИХ И ЛЕКСИКОГРАФСКИХ ПИТАЊА У РАДУ ДСС

Колико су лексиколошка и лексикографска питања била важна у раду Друштва српске словесности, очигледно је из Предговора прве књиге *Гласника* Друштва, објављеног 1847. године (Бранковић 1847). У првој тачки *Предмета* (програма) за *Гласник* Друштва српске словесности стоји *Обрађивање српског језика*. Предлаже се да оно буде I) теоријско и II) практично. Под теоријским обрађивањем очекује се објављивање језикословних расправа и језикословних критика а) у струци лексикалној и б) у струци граматикалној.

И Устав Друштва ставља српски језик у фокус интересовања. У првој тачки стоји да „поглавита циљ овога Друштва јест обрађивање српског језика и распрострањавање наука на српском језику“. Српски језик (и то нарочито лексичка питања) у средишту интересовања Друштва може се објаснити духом времена, али и културним потребама српског народа половином XIX века. Под духом времена подразумевамо чињеницу да је оснивање европских академија модерног типа било обележено оријентацијом на народне језике и књижевности (Грицкат 1996: 3). „Академије су основане 1825. године у Мађарској, 1866. године у Хрватској и у Румунији, 1869. године у Бугарској. У свим таквим уста-

новама велики описни речници властитих језика налазили су се међу првим подухватима“ (Грицкат 1996: 3). Бављење лексичким питањима било је изазвано и чињеницом да су у српском језику тога времена недостајали називи за апстрактну лексику, а посебно термини, и то пре свега за оне науке које су се предавале у Српском лицеуму. Због тога је један од првих послова Друштва био покушај стварања терминологије. Део резултата овог пројекта под насловом *Називословне речи* објављен је у првој књизи *Гласника* године 1847. Од важнијих пројеката који се односе на лексичка питања издвојили бисмо још и *Прилоз к српској наречници* А. Николића, који представља збирку речи за појаве које су имале различите називе у Војводини и Србији; *О српским речма њределним*, збирка речи из Вршца, које је прикупио и објавио Јован Стерија Поповић, *Покушеније смислосродног (синонимног) речника* Јована С. Поповића, *Речи српскославенске у влашком језику њознаџе* Јована С. Поповића. Сви ови прилози објављени су у првој књизи *Гласника* и сви су, по нашој оцени неправедно, доживели доста критика, иако представљају зачетке српских дијалекатских и синонимских речника. Извесне похвале побрала је само Стеријина збирка словенских речи у румунском језику. О погледима на правце развоја лексике српског језика сазнајемо из неколико програмских текстова, а то су Стеријин текст *Разлози о називословним речма*, као и два текста Јована Стејића: *Језикословне њримедбе на Предгговор Г. Вука Сџефановића Караџића к њреводу Новог заветџа* (1849) и *Предлоз за српски речник и српску грамџику* (1853). У овим важним текстовима на којима ће се заснивати наша анализа представљена је лексичка политика српске интелектуалне елите половином XIX века. Велики значај ових текстова видимо већ и у самој чињеници што је Друштво размишљало о томе како треба попуњавати лексички фонд српског језика и у ком правцу он треба да се развија. Данас таквог плана нема, као ни језичке политике у погледу лексике. Путеви развоја лексике препуштени су стихији.

2. КО ИМА ПРАВА ДА СТВАРА НОВЕ РЕЧИ? СТВАРАЊЕ НАУЧНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

Резултати рада на посрбљавању страних термина објављивани су у *Подунавци*, а део тог материјала објављен је и у првој књизи *Гласника*, стр. 1–9, под називом *Називословне речи израђене Дружесџивом српске словесносџиџи*. Циљ је био да се одређени број страних речи (И. Грицкат пише да их је било 513) преведе на српски народни језик. Аутори објашњавају да су део речи преузели из „старословенског”, део из језика писаца, за неке су еквиваленте пронашли у руском или у црквеносло-

венском па их посрбили, а један део су начинили сами (Грицкат 1964: 135). Иза списка термина налази се текст Јована Ст. Поповића *Разлози о називословним речма*. Списак предложених лексема, Стеријина размишљања изнесена након тог списка, као и идеје Вука Караџића и Јована Стејића о којима ће касније бити речи, отварају прво проблемско питање на које ће бити фокусирано ово излагање, а то је – имају ли право одабрани говорници једног језика да предлажу и граде нове речи и ако је одговор потврдан, ко су појединци који имају то право и како се оно стиче. Ово питање било је актуелно у XIX веку, али и данас има смисла полемисати о њему у вези са савременим српским језиком.

2.1. Предложена терминологија и оиворен сѣав ДСС према њој

Стерија (1847: 9) скромно каже да „дужество и није хотело поступати у томе самовољно и диктаторски, него је обнародовало своје послове у новинама, позвавши и Членови који нису учествовали, и сваког уобште Србина, да о томе своје прометбе и мненија саопште и да се оно што је недостаточно и несвојствено исправи и побољша.“ Стеријина демократичност огледа се и у вези са оценом предложених лексема: „Из ове припреме види се да су неке речи посрбљене добро, неке усиљено, а неке и несходно.“

Обратимо пажњу на предложене речи. Поделили смо их у две групе. У првој су оне које и данас користимо као речи сасвим уклопљене у лексички систем српског језика. На пример: *сујеверје, будалашићина, разрешење, пријем, прирашћај, њековина, равномерно, њомоћник, ојрема, приручник, њошћора, њомена, браколомац, њравобранишељ, двозначно, њроцена, најадач, окрејносћ, њокрејшање, њокрејшач, роћаџи, доводићи, довод, њреиначићи, изменићи, двосмислено, наизменце, њрошићај, њринадлежносћ, одобрење, закућ, доказ, њрб, наводно, њомоћ, њрибежишће, сведочанство, њривлачење, одбијање, својство, обзнанићи, дедовина, лѡића, додир, рачун, уговор, осуда, злочинац, кривица, сѡрашељство, њрисићносћ, сушћина* итд.

У другу групу уврстили смо лексеме за које се у савременом српском језику и даље користи страна реч, а за коју су чланови Друштва понудили преводни еквивалент. На пример: *месецослов, месечник* (календар), *уловка, заѡворѡићелна* (клаузула), *ѡоднебље* (клима), *ѡовера* (кредит), *ѡласослоѡ* (акорд), *ѡласоудар* (акцент), *делѡис* (акта), *равновредно* (еквивалентно), *јар, ѡорив, душевни ѡѡирес, креѡ* (афект), *самрѡйна борба* (агонија), *изудница* (анатомија), *чѡвекословије* (антропологија), *очовечавање* (антропоморфизам), *ѡредѡријем* (антиципација), *ѡрошћивосћивије* (антипатија), *ѡрошћивосћав* (антитеза), *безчѡсћивије*

(апатија), *лековница*, *лекарница* (апотека), *умоизворно* (априори), *чувствивоизворно* (апостериори), *древностајница* (археологија), *воздухокруженије* (атмосфера), *неделимак* (атом), *покушај злочинства* (атентат), *слушалишће* (аудиторијум), *скаскајев* (балада), *пришежа* (баласт), *вештојлес* (балет), *новчара* (банка), *вештозбор* (дипломатија), *мудрословије* (филозофија), *редостава* (систем), *лејоброј* (ера, епоха) итд. Међу овим незаживелим речима налазе се још и: *одлашчи*, *одлашник*, *изселибина*, *досуда*, *равнотежије*, *исправник*, *земљеделије*, *власитина*, *безвлађе*, *предшестивеник*, *умелости*, *обезбедителство*, *безсојузије*, *млогосојузије*, *саслушка*, *одостоверити*, *достоверно*, *самостис*, *одазвање*, *одзов*, *лажомудрије* итд.

Ако се узме у обзир ситуација у којој је био лексички систем српског језика половином 19. века, можемо само недвосмислено и свесрдно, без остатка, подржати напоре Друштва на овом пољу. Чланови Друштва били су Вукови следбеници и то се није доводило у питање. Међутим, основица српског језика била је народна, заснована на појмовном, а он, опет, на културолошком, искуственом систему ратара и сточара. Било је неопходно одговорити на потребе живота у просвећеном свету и сасвим је очекивано да најмудрије главе српског народа учествују у обликовању лексичког света српског језика. Била је потребна лексика „за тања чувства, за више мисли“ (Стејић 1849: 10). За огромну похвалу је свест тадашњих интелектуалаца да треба тиме да се баве, јер утицаји на лексику представљају и утицаје на свест српског народа, на појмовно рашчлањавање, на развој апстрактног мишљења, на образовање. Посебно је задивљујуће то што су чланови Друштва били у потпуности свесни ове мисије и што нас не доводе у позицију да данас учитивамо размере значаја ових делатности у њихове магловите представе о задацима Друштва. Јован Ст. Поповић каже: „Шта су изгубили Грци што нису понјатија кројили то туђим језицима и речма и не би ли ми утолико јошт сретнији били што би и прост човек могао лакше докучити понјатије означено материјним језиком, макар мало и оскудно“ (Стерија 1847: 12). Суштина и величина србизирања страних термина била је управо у томе да *проси човек лакше докучи понјатија*. Имало је то, дакле, образовни смисао, а не пуристички (као у неким развијенијим средњоевропским земљама) или неки други.

2.1.1. *Напомена о Стерији као анципципатору фундаменталних лексиколошких промена*

У којој мери је Стерија правилно разумео однос између појмова и лексема показује неколико реченица у предговору његовог речника синонима (Стерија 1847в: 25): „Речи су знаци којима наша понјатија

изражавамо. Као што се понјатија развијају, тако се и речи плоде и стално добијају у народу опредељеније“. Обратимо пажњу на сосировски приступ речима као знацима, као и динамичко схватање појма и семантике лексема.“ *Добийи* и *йримийи* чине се да значе једно исто, и опет, кад их добро разгледимо, наћи ћемо черту неку која их по понјатијама одваја. За докучити ову разлику, морамо речи, тако рећи цепати.“ Идеја о цртама у значењу, о важности цепања значења да би се разумело значење лексема није ништа друго него компоненцијална анализа, један од суштинских и непролазних теоријско-методолошких приступа у лексикологији. Оваква Стеријина схватања задивљују и показују нам га као великог интелектуалца и антиципатора теоријских начела у лексикологији. Дубоко се не слажемо са оценом неких наших уважених лингвиста о дилетантзму ових првих размишљања из области лексике нити са идејом да је Вук био далеко напреднији. Вук је одговорио на потребе свог времена (прве половине XIX века), далеко бисмо стигли да је и Стерији било допуштено да одговори на потребе свог времена (друге половине XIX века).

2.2. Критике на рачун најора ДСС

Како то често бива, напор Друштва да обогати српску терминологију наишао је на отпор, малодушност или на равнодушност средине. Предлог лексема дат је на увид свима, а одговора готово да није било. Стерија (1847: 9) о овој неправди пише: „Али обично нечувствије које влада код нас у делима народним није учинило ни овде изузетка; јер од толико учени Србаља само се један господин Петар Матић на позив овај Дружества одзове и покаже саучаствије, па и он правећи примечанија не у послу називословни речји, него о послу; старао се сиреч доказати, да Дружество, радећи овако, промаша целъ своју и да би боље учинило одступити од тако названог ковања технични речји и чим другим занимати се“.

У многим изворима стоји да је и Вук Караџић „хитно“ стигао у Београд у мају 1845. године и успротивио се идеји да се једна научна институција бави термилошким питањима. Са много ниподаштавања говорио је о члановима Друштва. Тврдио је да српски књижевници „нити знају свога језика, нити хоће да га уче, него га по своме кривом знању кваре и грде, нити знају којих речи има у нашем језику, којих ли нема“ (Стојановић 1924: 580). Исмевао је њихово образовање стечено у иностранству: „Сви се они туже да у језику нема речи за њихове мисли, али они нити знају речи нити мисле српски већ немачки или латински. Кривица би се ова могла тијем оправдати, што су они провели младост

учећи науке на овијем туђијем језицима, али се ласно не може оправдати, кад ко незнање своје неће да призна него мисли и на силу друге људе хоће да увјери да зна оно што не зна“ (Стојановић 1924: 580). Вуку се придружио и Ђуро Даничић године 1845. и са сличним ниподаштавањем и уз много ироније, писао је о овом подухвату. Овакав став В. Караџића, Ђ. Даничића, па и П. Матића утицала је, нажалост, на став Друштва да прекине са започетим послом.

Критике на рачун ове идеје и неких конкретних решења упућивали су наши уважени лингвисти и касније. Стојан Новаковић (1907: 52) оценио је да је овај „посао у сваком погледу бедан и бесплодан“. Ни А. Белић није имао много боље мишљење. И. Грицкат (1996: 9) брани Вукову оштрину: „Вук је осећао да би се произвољно (или, како бисмо ми данас рекли: немотивисано) наденути називи сами по себи још и могли одржати, али уколико се њима невешто дирне у језичке законитости (у законитости фонетике, афиксације, творбе), такви називи не могу да живе у језику“. Рад Друштва сматра се дилетантским и, како каже И. Грицкат (1996: 12), тек од 1857. године, када Ђ. Даничић долази на место секретара Друштва, „Гласници ДСС губе дилетантски карактер“.

2.3. Колико је, лингвистички посматрано, било грешака у предложеној лексици?

И. Грицкат (1964: 135–140) творбено и граматички анализирао је терминологију коју је предложило ДСС. Међу предложеним речима било је доста сложеница. Неке су чланови Друштва заиста сами оформили (нпр. *безусловно*, *браколомац*, *правобранијел*, *двосмислено*, *савезжђе* итд), неке су преузели из савременог руског језика, а неке су постојале и пре иницијативе Друштва (што је И. Грицкат проверавала углавном у изворима за Рјечник ЈАЗУ). То што су неке од предложених лексема постојале и раније није вредно критике јер је и Вук за потребе Новог завета сачинио неколико речи које су и раније постојале, што је открио Ј. Стејић (1849: 32–33). Важно је имати у виду да су неке од сложеница које су настале као резултат иницијативе ДСС-а опстале до данас.

И. Грицкат затим издваја богату групу девербатива мушког рода без наставка (нпр. *изрод*, *џријем*, *џоџрес*, *нанос*, *џрибор* итд) и женског рода с наставком -а (*заклада*, *џригода*, *џришега*, *џромена* итд) и износи општу оцену да су многе од њих постојале и раније. „Дакле, девербативе о којима је доведе било речи нису сковали научници у Друштву, а уколико и јесу, због своје непотпуне обавештености о постојећем језичком благу, њихово се стваралаштво поклопило с народним“ (Грицкат

1964: 138). У одбрану чланова Друштва нагласићемо да многи од њих нису били лингвисти и да у то време није постојао Рјечник ЈАЗУ, као ни други приручници и обимни речници народног језика да би они могли да се обавесте о томе које речи се већ користе у неком дијалекту српског језика. Они јесу били непотпуно обавештени о језичком благу, али у то време нису ни имали начина да се у потпуности обавесте о њему. Осим тога, чињеница да су сковали лексику која је већ постојала сведочи о квалитету њиховог рада, јер су очигледно поседовали добар језички осећај. Народне речи тако су добиле још једну потврду и шансу да се рашире по целој територији српског језика.¹ Ипак, много је и оних лексема за које И. Грицкат каже да нису биле потврђене до тада: *џрибор*, *џревраџи*, *навод*, *џриџеџа*, *џоџис*, *џозив*, *џринуда*, *џриџем*, *оџрема*, *сукоб*, *доказ*, *доџуна*, *доџир* итд. Приметићемо да се све оне данас користе, што можда јесте заслуга Друштва. У вези с овим речима, И. Грицкат (1964: 138) закључује: „Треба приметити да све лексикотворне идеје Друштва нису биле у толикој мери погрешне, колико му је то наша филолошка наука приписивала.“

У трећу продуктивну групу именица И. Грицкат уврстила је оне на *-ај* (*униџијај*, *џрираџијај*, *џреиначај*, *оџроџијај*, *сџиџај*) и *-ак* (*сџисак*, *доџунак*, *самосџавак*) и примећује да је и „овде Друштво имало или правилне инвенције или доброга слуха, бар за неке речи, које су данас себи избориле општекњижевно право“ (Грицкат 1964: 138).

Прихватљиве су углавном и предложене именице на *-осџи* и *-џиџељ*, а именице на *-ка* И. Грицкат сматра „мање срећним“ (*саслуџка*, *ос-*

¹ Вук је исмевао Друштво да не зна српски језик, али је Ј. Стејић (1849: 32–33) и њему замерио исто. Зачудио се над списком од 84 речи за које је Вук написао да их је сам начинио и употребио у свом преводу Новог завета (1847), и то уз напомену да су то речи „које би и најпростији Србин казао када би му затребале, а можда их већ и говоре“. На том Вуковом списку налазе се и ове речи: *врџар*, *џрубач*, *избраник*, *освеџник*, *џресџуџница*, *виноџраџар*, *враџар*, *џрељубочинаџ*, *џрељубочинсџиво*, *незнабоџиџиво*, *оџиџаџ*, *расџусна* (књиџа), *смџерносџи*, *избављење*, *извршење*, *обновљење*, *окамењење*, *оџправдање*, *осуџивање*, *очиџићење*, *џознање*, *џокајање*, *џомазање*, *џомирење*, *џонижење*, *џосвећење*, *џослушање*, *неџослушање*, *џоџврђење*, *џохођење*, *џриџоџовљење*, *џризнање*, *џримирење*, *уџврђење*, *џрабљив*, *учљив*. Јован Стејић се зачудио што Вук ове речи сматра својим производима, јер су све оне и до тада биле познате у језику српске књижевности, па увређено коментарише: „И за ове речи каже господин Вук да их је он начинио! Кад ово разберу страни људи, на пример, Немци или Руси, који нас и наше књижество до зла бога мало и чудно познају, мораће узвикнути: ‘Јадни ти Срби! А да шта су они у свом књижевном језику досад имали кад нису у њему имали ни ових речи док им ево не дође господин Вук да им их „начини“ и са својим преводом Новог завета у години 1847. даде!’“ Стејић, ипак, признаје да је Вук начинио неке речи за које до тада није било потврда и наводи њихов списак: *љубазни*, *љубазница* (дотад *љубезни*, *љубезница*), *џосџољубивосџи* (дотад *џосџољубље*), *измиџљач*, *карач*, *мјењаџ* (дотад *мениџељ*), *слуџаџ* (дотад *слуџаџељ* и *слуџалаџ*), *куџаџ* (*куџаџељ*, *искуџиџељ*), *чеџврџник* („за оно што не знамо шта је“, каже Стејић), *џјевојаџиџиво* (дотад *деџсџиво*), *зборница*, *људокраџиџа*, *џосинаџиџиво*, *мрџивосџи* (за *мрџивило*), *неџоколебљив* (дотад *неџоколебим*), *неродљив*, *џразноџоворљив*, *осјеџљив* (дотад *чувсџиџиџелан*), *расџаџљив*.

новка, условка), док су оне на *-ије* сасвим у духу црквенословенског језика. На крају, И. Грицкат критикује *одсечно* за *ѿрецизно*, *одлучно* за *аѿсѿпракѿно*, *удес* за *акомодаѿија*, *равномерно* за *адекватно* итд. Често су, како каже И. Грицкат, научници из Друштва слепо калкирали речи из латинског језика.

На крају анализе даје се позитивна оцена предложених лексичких решења, а закључна реченица гласи: „Стога је и потребно ублажити судове када је реч о нашим старим језикословцима“ (Грицкат 1964: 140).

Закључујемо да је повика на предложену лексику била неправедна, увреде на рачун чланова Друштва неприличне, а њихова иницијатива вредна пажње и дубоког поштовања.

2.4. Ко има ѿрава да ѿвори нове речи?

Питање „ковања“ нових речи актуелно је и данас и зато је пропали покушај стварања српске научне терминологије актуелан и у савременој лексикологији српског језика. Наиме, сто тридесет година након Вуковог оштрог иступа против права научне институције као што је ДСС да твори нове речи, М. Пешикан (1970: 187) исти апел упућује писцима тога времена: „Има значајан број писаца који улажу доста напора да обогате свој језик, да га попуне новим, свежим речима – али је питање колико се то срећно ради. Наиме, стиче се утисак да неки такви писци полазе од минималног стандардног фонда, а онда сваки за себе – тако рећи из почетка – изналази и кује нове речи. Несумњиво је да би богаћење изражајног фонда било успешније, а оригиналност и свежина стила и језика не мања ако би писац обилније захватао у постојећу лексичку ризницу.“ Примедба М. Пешикана била је примерена за другу половину XX века, јер је у то време било објављено више литературе него у време када је ДСС стварало нову лексику. Треба обратити пажњу на једну чињеницу – док се по правилу очекује да лексику једног језика пре свега обогаћују најдаровитији и најобразованији писци и научници, наши велики филолози нису задовољни таквим током ствари. Они се залажу за народне речи и само њих сматрају корисним. Покушаје писаца на овом пољу сматрају вештачким, а народне покушаје сматрају природним. Овакав приступ је сасвим неправилан, а његових недостатака били су свесни и чланови Друштва. Стерија (1847: 10) о томе пише: „Кад прост човек каже *ѿсоѿлав*, *брзоѿлеѿи*, *виѿороѿ*, онда се језик не квари, а кад учен напише *водоѿад*, *ѿредуѿис*, *редосѿав*, онда се језик квари и грди.... Дакле прости имају права богатити језик новим речма, учен то не сме, зашто он по речма Г. Вука, не уме мислити у свом језику.“ Слично размишља и Ј. Стејић (1853: 2–3): „Зар би само код нас то

чудо могло бити, да се ученост и књижевност мора и може стегнути у границе језика, којим се маса и простота народа служи и да је само тежаку и гуслару слободно, изумевати и правити речи за његове потребе, а књижевнику *не*, као да он не припада исто толико народу колико онај, и као да наука којом се он занима нема своју сопствену, те још колику и колику област чувства, мисли, предмета.“

2.5. *Подршка лексикојворним идејама Друштва*

Иако је временом слабио негативан став српских лингвиста према лексикотворним идејама Друштва, до данас преовлађује неповољан однос према овој иницијативи. Данас када англицизми узурпирају све већи део нашег лексичког простора треба се запитати да ли је заиста толико штетно посрбљавати стране речи. Колико је нама познато, на недвосмислену подршку иницијативе Друштва наишле су само код једног великог српског лингвисте. Била је то Милка Ивић (2000: 165): „Радило се, једном речју, о људима који су, приступајући решавању језичког проблема, имали првенствено пред очима интелектуалца, тј. управо оног представника српског народа коме, по природи ствари, припада улога покретача главних развојних токова културе и науке. Заиста, и том представнику ондашњег српства требало је обезбедити одговарајућу лексику, јер ... Вук је *Српски Рјечник* замислио као језички портрет српског народа, додуше не целог; у обзир је узет само његов основни, рурални део“. М. Ивић с правом скреће пажњу на чињеницу да је након Вукове реформе која је утемељила лексику српског језика коначно требало кренути унапред у „епоху интелектуализације српског језика“ (Ивић 2000: 167). Рурални део српског становништва то није могао да изведе. Време је било да интелектуалци стану на кормило културног живота и ту чињеницу треба имати у виду – Вук је највише урадио што се могло у условима у којима је делао. Требало је допустити и Друштву да у новим условима уради оно што је наумило, јер су њихови науми, поновимо још једном, били одраз потреба српског језика, али и одраз духа времена, тј. дешавања у савременој Европи тога времена! М. Ивић помогла је да се то уочи и дугујемо јој неизмерну захвалност. Сабрала је у свом тексту и умеренија схватања српских лингвиста (исп. Ивић 2000: 170), као што је оно које је 1936. записао А. Белић о Стерији: „и у својим чланцима о језику био је трезвен и разборит човек“, мишљење П. Ивића и Ј. Кашића из 1981: „иако заостају за Вуковим пословима, ови радови нису без вредности“ и неколико позитивних оцена И. Грицкат. М. Ивић скреће пажњу и на чињеницу да „на списак оних, по српски народ изузетно важних културних догађаја који су се збили у 1847. години дужни

смо ставити и појаву прве свеске *Гласника Друштва српске словесности* из ових разлога: прво, том књигом отпочиње научно-издавачка делатност код Срба; друго, то је прва свеска првог гласила првог заметка оне установе која ће касније носити назив Српске академије наука“ (Ивић 2000: 163). Тако је, може се рећи, М. Ивић први српски лингвиста који је недвосмислено стао на страну језичких иницијатива Јована Стерије Поповића и Друштва српске словесности. Овим прилогом настављамо ту иницијативу.

3. РАЗМИШЉАЊА О ОДГОВАРАЈУЋОЈ ЛЕКСИЧКОЈ СТРУКТУРИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВЦИМА РАЗВОЈА

Пуних 35 година пре Посланице Стојана Новаковића, Јован Стејић, потпредседник Друштва српске словесности, написао је „Предлог за српски речник и српску граматiku“ и објавио га у петој свесци *Гласника Друштва српске словесности*. И у овом опширном спису наводи се које су све европске академије као свој први посао означиле израду великог речника. И овај текст обилује енергијом за будуће делаће и планом како да се оствари велики циљ, такође на основицама Вуковог језика. С. Новаковић, међутим, сматра да „његов предлог вреди само по идеји ... То су само опште мисли. Што се појединости тиче, као да се није знало ни којим се начином грађа за речник купи“ (Новаковић 1888: 12–13). Нама се, међутим, чини да је Стејић итекако инспирисао Новаковића и да није заслужио такав третман. Стејићев „Предлог“ и Новаковићева „Посланица“ имају много заједничких тачака и по свему се види да је Новаковић имао на столу овај Стејићев текст док је писао Посланицу. Овакав однос према Стејићу, као и према напорима Друштва српске словесности уопште у активностима око српског језика (које он сматра дилетантским) бацају извесну сенку на Новаковићеву делатност. Он, на пример, каже следеће о Друштву српске словесности (Новаковић 1888: 15): „И пошто ауторитет у опште тече из рада и из снаге разлога, ни мало није чудо што нису успеле идеје „Друштва српске словесности“, које нису показале ни рад ни снагу разлога.“

Чланови Друштва били су у основи настављачи Вуковог дела. У свим својим пројектима предлагали су народне речи као базични лексички фонд. Страним речима прибегавало се само када се морало. Ј. Стејић (1853: 7) у *Предлогу за српски речник и српску граматiku* каже: „Свака туђа, па и турска реч, била она колико му драго уобличена, нека је искључена, осим оне уместо које се никако не би могла права српска реч наћи или нова згодна начинити“. Народна лексика подразумева лексiku која се користи у целом српском народу. Стејић критикује Вука

који под народним језиком, по његовом мишљењу, сматра само онај језик којим се говори у Херцеговини, а не прихвата народни језик из Бачке, Баната, Срема, Србије „јер је у ове земље, по речима Г. Даничића, који је, чи ми се, Alter ego Г. Вука – ‘ударила тобожња цивилизација и назовипросвијета’“ (Стејић 1849: 7).

Према турцизмима се показује отпор јер „турске речи ружно звече у нашем „нежном“ језику“ (Стејић 1849: 2).

Главни извор за богаћење српског народног језика јесу стране речи словенског порекла – српкословенског, рускословенског, руског. Ево шта Ј. Стејић (1853: 10) о томе каже: „Ако се догоди да морамо имати за какав предмет или за какву идеју реч, а ту реч не можемо по српски ни створити ни прекројити, онда је узмимо и посвојимо онакву какву је нађемо у најближем сродном нам језику, понајпре у нашем старославенском или у руском, јер је заиста гори неспретни створ него чист зајам. А и зашто би се ми без разлога и мере чували да из ових језика не примамо славенске, потребне или и нужне речи? Иначе хоћемо јединство или барем слогу и братство у славенству; а кад се прилика или потреба покаже да се језиком један другом приближимо, онда нас има који се славенства клонимо и клањајући се идолу сепаратизма, идемо пре и радије и у само турство, нег у свој род, Богме, на очевидну нашу штету и кубуру“. Стејић (1849: 22–25) је запазио да је Вук употребио много више славенизама у преводу Новог завета него што признаје. Показује разумевање према тој његовој одлуци и пита се да ли и други Срби имају право да користе славенизме, а да не буду критиковани као они који кваре српски језик. Он и за себе тражи то право. Па ни ово неће само наш „прије у свијету нечувен покор“ бити. На неколико места Стејић понавља ове Вукове речи којима је хтео да каже да су и други језици позајмљивали речи.

Став Друштва да у процесу попуњавања лексичког фонда српског језика треба одшкринути врата славенизмима, деловала је, вероватно, неприхватљиво, посебно Вуку Караџићу. Претпостављамо да је добар део његових критика на рачун Друштва изазван и оваквим ставом према страним речима. Вук је то морао доживети као некакву издају. Међутим, треба свесрдно подржати овакав приступ и дубоко зажалити што није заживео у граматицима, речницима, књижевним делима итд. Отпор према славенизмима довео је до тога да, како је приметио проф. Б. Станковић на основу анализе Речника МС, у савременом српском језику има страних речи различитог порекла, а најмање је оних словенских. Овај парадокс је забрињавајућ и треба дубоко да жалимо због њега. И ова иницијатива Друштва заслужује само похвале, баш као и лексикотворна иницијатива. Ипак, нажалост, обе су биле сурово критиковане

ЛИТЕРАТУРА

Бранковић 1847: К. Бранковић, *Предговоръ*, Гласникъ Дружства србске словесности, свезка I, Београд.

Грицкат 1964: Ирена Грицкат, *Покушаји сѣварања срѣске научне терминологије средином њрошлогъ века*, Наш језик, нова серија, књ. 14, св. 2–3, 130–140.

Грицкат 1996: Ирена Грицкат, *Наука о језику у делатности Академије*, Глас 379 САНУ, књ. 15, 1–83.

Ивић 2000: Милка Ивић, *Година 1847: Прва свеска Гласника Друштва срѣске словесности*, Лингвистички огледи, три, Београд: XX век, 163–175.

Називословне речи израђене Друштвомъ Србске Словесности, Гласникъ Дружтва србске словесности, свезка I, Београд, 1847, 1–9.

Николић 1847: А. Николић, *Прилогъ къ србској наручници*, Гласникъ Дружтва србске словесности, свезка I, Београд, 1847, 17–21.

Новаковић 1888: Стојан Новаковић, *Посланица Академији наука философских од Сѣојана Новаковића*, Глас X, Београд: Српска краљевска академија.

Новаковић 1907: Стојан Новаковић, *Јован Сѣеријин Појовић*, Глас LXXIV СКА, 1–121.

Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сѣо година њослије Вука*, Београд: Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС.

Стејић 1849: I. Стеић, *Эзиковословне примутбе на предговоръ Г. Вука Стеф. Караџића къ преводу новогъ завута*, Гласникъ Дружства србске словесности, свезка II, Београд.

Стејић 1853: I. Стеић, *Предлогъ за Србскій Ручникъ и Србску Граматику*, Гласникъ Дружтва Србске Словесности, свезка V, Београд, 1853, 1–14.

Стерија 1847: Јоанн С. Поповић, *Разлози о називословнымъ ручма*, Гласникъ Дружтва србске словесности, свезка I, Београд, 1847, 9–16.

Стерија 1847б: I. С. Поповић, *О србскимъ ручма предулнымъ*, Гласникъ Дружтва србске словесности, свезка I, Београд, 1847, 21–24.

Стерија 1847в: I. С. Поповић, *Покушеніе смылосродногъ (синонимногъ) ручника*, Гласникъ Дружтва србске словесности, свезка I, Београд, 1847, 25–29.

Стерија 1847г: *Ручи српско-славенске, у влашкомъ езыку познате*, Гласникъ Дружтва србске словесности, свезка I, Београд, 1847, 30–58.

Стојановић 1924: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Сѣеф. Караџића*, Београд: Штампарија Графичког завода „Макарије“.

Устав ДСС: *Уставъ Дружтва Србске Словесности*, Гласникъ Дружтва србске словесности, свезка I, Београд.

Rajna Dragičević

THE ROLE OF THE SOCIETY OF SERBIAN LETTERS
IN THE DEVELOPMENT OF SERBIAN LEXICOLOGY
AND LEXICOGRAPHY

S u m m a r y

This paper analyzes the ideas and works of the Society of Serbian Letters (*Društvo srpske slovesnosti*) related to lexicology and lexicography. The importance of their consideration of various issues related to the formation and meaning of words, as well as to dictionary making, such as: a great descriptive Serbian language dictionary, thesaurus, dialect dictionaries, etc.

Key words: Društvo srpske slovesnosti, lexicology, lexicography, terminology, dictionaries, Serbian language